

«ՄՈՒՐՈՏԻԿ» ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐԸ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԵՔԻԱԹԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

ԱՍՏՂԻԿ ՍՈՂՈՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է «Մոխրոտիկ» հեքիաթի հայկական գրական տարբերակների քննությանը: Դիտարկվել են Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների դասակարգման հարացույցի ATU510A և ATU510B թվահամարներին համապատասխանող երկու տարբերակներին հարող հեքիաթներ՝ Թլկատինցու «Այգիիս փշենին» և Ռափայել Պատկանյանի «Մարիամ» գործերը: Կատարվել է կառուցվածքային և հոգեվերլուծական քննություն, դիտարկվել են հեքիաթի հենքում ընկած էլեկտրայի բարդույթը, եղանակների փոփոխման ծեսի արտահայտությունները:

Հոդվածում անդրադարձ է տրվել նաև հեքիաթի արևմտահայերեն մի յուրօրինակ թարգմանությանը՝ «Մոխրանուշ»-ին, որն ուսումնասիրվում է առաջին անգամ:

Բանալի բառեր – *Մոխրոտիկ, «Այգիիս փշենին», «Մարիամ», հրաշապատում հեքիաթ, էլեկտրայի բարդույթ, եղանակների փոփոխման ծես, «Մոխրանուշ»*

Մոր, հոր կամ խորթ քույրերի կողմից ճնշվող, սեփական ընտանիքում աղախնի գործառույթը կատարող, ապա օգնող հերոսի օժանդակությամբ արքայազնին հանդիպող ու նրա հետ ամուսնացող աղջկա մասին հեքիաթի մոտիվը տարածված է ամբողջ աշխարհում. բանահավաքների կողմից գրառվել են «Մոխրոտիկ» հեքիաթի տարբերակներ ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ Չինաստանում և Աֆրիկայում: Չնայած տիպաբանական ընդհանրություններին և մոտիվների նմանություններին՝ ամեն տարածաշրջան իր յուրօրինակ կնիքն է թողել հեքիաթի տարբերակի վրա՝ տալով դրան որոշակի ազգային նկարագիր:

Մոխրոտիկի դիպաշարին հարող տարբերակներ կան նաև հայկական ժողովրդական հեքիաթներում: Այս տեսանկյունից դիտելի են հատկապես ազգագրագետներ Թամար Հայրապետյանի¹ և Գոհար Մելիքյանի² ուսումնասիրությունները՝ հիշյալ հեքիաթի բանահյուսական տարբերակների վերաբերյալ: Մույն հոդվածը նվիրված է Մոխրոտիկի գրական օրինակների քննությանը, ուստի այդ համատեքստում ժողովրդական հեքիաթները չեն դիտարկվել:

¹ Տե՛ս Թ. Հայրապետյան, Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում, Եր., 2016, էջ 216-234:

² Տե՛ս Մ. Меликян Г., Новые вопросы сюжетно-мотивных вариантов сказки «Золушка», «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, 2012-2013, պրակ 4, էջ 62-75:

Ասարնե-Թումփսուն-Ութերի՝ հեքիաթների դասակարգման հարա-
ցույցում «Մոխրոտիկ» հեքիաթը համապատասխանում է երկու թվա-
համարի՝ ATU510A և ATU510B: Առաջին թվահամարին համապատաս-
խանող հեքիաթներում հակահերոսն են խորթ կամ բացասական կեր-
պարով հանդես եկող հարազատ մայրն ու քույրերը, որոնք տանջում
են աղջկան, իսկ երկրորդում հակահերոսն է հայրը, որը ցանկանում է
ամուսնանալ հարազատ աղջկա հետ: Հայկական հեղինակային հեքի-
աթներից դիտարկել ենք յուրաքանչյուր տիպին համապատասխանող
մեկական օրինակ՝ Թլկատինցու «Այգիիս փշենին» (1898) (ATU510A) և
Ռափայել Պատկանյանի «Մարիամ» (1887) (ATU510B) հեքիաթները:

Դիտելի է, որ եթե Թլկատինցու հեքիաթը հասցեագրված չէ մա-
նուկ ընթերցողներին, և դրանում բաց տեքստով ու անսքող են ներկա-
յացված ժողովրդական հեքիաթին բնորոշ դաժանությունն ու սեռական
ենթաշերտը, ապա մանկագիր Պատկանյանն իր հեքիաթը մշակել է
հարմարեցնելով մանուկների աշխարհընկալմանը:

Բանահյուսության մասնագետ Ռ. Ջեյմսոնը, ուսումնասիրելով
«Մոխրոտիկ» հեքիաթի արևելյան ու արևմտյան տարբերակները
առանձնացնում է 5 (+1) ընդհանուր գիծ, որն առանցքային է գրեթե բո-
լոր օրինակների համար³: Մույն հոդվածում քննվող հայկական հե-
քիաթները նույնպես ներկայացվում են ըստ այդ դասակարգման փու-
լերի և ենթափուլերի, նշվում են միայն այն ենթափուլերը, որոնք հա-
մապատասխանում են դիտարկվող հեքիաթին:

A. Երիտասարդ աղջիկը դաժան վերաբերմունքի է արժանանում

*Ըստ A1 ենթակետի՝ աղջկան անպատվում են խորթ մայրն ու քույ-
րերը:*

Թլկատինցու «Այգիիս փշենին» երկի հակահերոսը խորթ մայրն է՝
Մըլրեն, որը պատմության սկզբում արդեն ընդգծված բացասական կեր-
պավորում է ստանում. «Բոլոր գեղին բերանը ծամ ձութի պես կտրորվի
Մըլրեի անունը, որին մասին գեղովին ալ առտվան, իրիկվան, խել խօլ
մտածությունն է, թե՛ ծովերու ձկտիքն ալ եթե օր մը լեզու ելլեն ու մար-
դու հետ կամ մարդու վրա խոսել փորձեն, անոնք ալ անտարակույս, ա-
ռաջի թոթովում մը, այդ գիժ քածին միսը պիտի խածկոտեն իրավամբ»⁴:
Ուշարժան է, որ հեքիաթը չի սկսվում ընդունված կանոնին համապա-
տասխան՝ Մոխրոտի նկարագրով. գործողության դաշտ առաջինը
մտնում է ոչ թե գլխավոր հերոսուհին, այլ հակահերոսը: Թլկատինցին
այնպես է պտտում իր պատումը, որ թվում է՝ հեքիաթը խորթ մոր մա-
սին է, և Կուլիկը (Մոխրոտը) սոսկ ներկայացվում է նրա պատմության
տիրություն՝ որպես երկրորդական, լրացնող կերպար:

Հեքիաթները հոգեվերլուծության դիտանկյունից քննող Բրունո

³ Տե՛ս **Jameson R.**, Cinderella in China // Cinderella: A Casebook, New York, 1982, էջ 81-83:

⁴ **Թլկատինցի**, Երկեր, Եր., 1982, էջ 32:

Բեթելհայմը, խոսելով «Մոխրոտիկ» հեքիաթի մասին, դրա ենթաշերտում նկատում է Էդիպի/Էլեկտրայի բարդույթը⁵: Երիտասարդ աղջիկն անգիտակցական ձգտում ունի դեպի հայրը և մորն ընկալում է որպես իր ճանապարհին խոչընդոտ, որ խանգարում է իր և հոր հարաբերություններին: Այս առումով պատահական չէ, օրինակ, հեքիաթագիր Ջ. Բագիլի «Մոխրոտիկ»-ի իտալական տարբերակը (17-րդ դար), որտեղ աղջիկը սպանում է խորթ մորը, որ, ըստ Բեթելհայմի, բանահյուսական ավելի հին ակունքներում պետք է որ հարազատ մայրը լիներ⁶:

Դիտելի է, որ Էլեկտրայի բարդույթի այս եռանկյան կառույցում ոչ միայն աղջիկն է ուզում ազատվել մորից, այլև մայրն է նրան որպես արգելք դիտում և փորձում հեռացնել իր ճանապարհից: «Այգիիս փշենին» հեքիաթում, օրինակ, բաց տեքստով արտահայտվում է մոր՝ խորթ աղջկան վռնդելու, անգամ սպանելու միտումը. «Դո րս, աղջիկդ դո րս ըրե, համառ մարդ, եթե լեռը չէր հավներ, դաշտը կար, դաշտը չէր հավներ, գերեզմանոցներն հերսկեր, ու եթե տակավին այդ տեղվանքներեն ալ ողջ տուն դառնա, ան ատեն իր մազերը կախաղան կընեմ»⁷:

Աղջկան տնից հեռացնելու կամ սպանելու դրդապատճառը ևս կապվում է սեռական խնդրի հետ: Կույիկը խանգարում է նորապսակ ամուսիններին, և Մըյրեն ուզում է վռնդել նրան՝ ամուսնու հետ միայնակ, առանց ականատեսի մնալու համար: Այդ տարփանքը Թլկատինցին որակում է որպես մեծ մեղք. «Էրիկը առջի կնկանեն ունեցած որբ աղջիկը՝ հագիվ ութը-տասը տարեկան՝ տունեն դուրս վռնդե մեկ անգամ, տունեն դուրս հորերն ու ջուրերը, որպեսզի իրենք էրիկ կնիկ՝ միսի ըղունգի պես իրարու փակչին, իրար ճանչընան, ու երկուքը, ո չ երբորդ մը, **մեկ մեկու դունչ ու շողինք լզելով՝ համտերս կյանքը ապրին** (ընդգծումները մերն են – Ա. Ս.)»⁸:

Որոշ ժամանակ անց հեքիաթի կերպարային համակարգին է ավելանում նաև երկրորդ վնասատուի՝ խորթ քրոջ կերպարը. «Կույիկին համար այս աղջիկը, այն մայրը, դժոխքեն արձկված *գրողներ* կդառնան»⁹:

A3: Աղջիկը դաժան վերաբերմունքի է արժանանում հոր կողմից, որի հարցին վերջինս պատասխանում է, թե քիչ է սիրում:

Ռ. Պատկանյանի «Մարիամ» չափածո հեքիաթում հակահերոսը աղջկա հարազատ հայրն է: Երեխաներին հասցեագրված այս ստեղծագործության կառույցում ինցեստի բացահայտ արտահայտություն չկա. հայրը սոսկ հարցնում է իր զավակներին, թե որքան են նրանք սիրում իրեն: Շահագրգռված ժառանգությանը՝ ավագ աղջիկն ու տղան իրենց սերն աններելի սահմանների են հասցնում՝ դրան բացասական ենթա-

⁵ Տե՛ս **Bettelheim B.**, The Uses of Enchantment, New York, 1989, էջ 241-247:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 244-245:

⁷ **Թլկատինցի**, էջ 32:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում, էջ 33:

տեքստ տալով: Նրանք շեշտում են, որ հանուն հոր սիրո կարող են մահացու մեղքեր գործել: Որդին հոր համար պատրաստ է **ինքնասպանության**՝ այրվող կրակի մեջ նետվելու, իսկ ավագ աղջիկը՝ **աստվածուրացության**. «Հայր իմ պատվական, // Քեզ սիրում եմ, պաշտում եմ ցայն աստիճան, // Որ պատրաստ եմ քեզ համար չամաչել, // Ու երկրորդ անգամ Քրիստոսին խաչել»¹⁰:

Նրանց հակառակ՝ փոքր դուստրը հստակ սահմաններ է գծում իր սիրո համար՝ հոր հանդեպ սերը բնորոշելով դուստր-հայր հարաբերության բնական ու տրամաբանական կապով. «Հայր, անչափ սիրում եմ ես քեզ, // Որչափ արժանի է մի հայր քեզ պես»¹¹:

Պատասխանից վիրավորված հայրը պատրաստվում է սպանել աղջկան, բայց վերջինիս հաջողվում է փախչել՝ վերցնելով իր թանկարժեք հագուստներն ու զարդերը:

B. Տանը կամ դրսում ծանր ծառայության ժամանակ աղջկան օգնում են

B1: Նրան խորհուրդներ է տալիս, օժանդակում (կերակրում) և շոքեր նվիրում մահացած մայրը, մոր գերեզմանի վրա աճած ծառը կամ գերբնական էակ:

B3: Այդ գործառույթն իրականացնում են այծը, ոչխարը կամ կովը:

Թլկատինցու հեքիաթը համապատասխանում է այս երկու ենթակետին միաժամանակ:

Ցանկանալով ազատվել Կուլիկից՝ Մըլրեն նրան անհնարին, չիրագործելի առաջադրանք է տալիս՝ այն չկատարելու պարագայում խոստանալով սպանել («Հավբունի մեջ թաղել»): Նա աղջկան հրամայում է կովը տանել լեռներն արածեցնելու և ճանապարհին առանց ճախարակի բամբակ մանել: Քաղցած և բամբակը ձեռքին մնացած որբին օգնության է հասնում կովը, որը մանում է թելը և իր եղջյուրից ծորացող մեղրով կերակրում աղջկան: Անդրադառնալով ժողովրդական հեքիաթներին՝ Թ. Հայրապետյանը նկատում է. «Հայոց մեջ կովի (եզ, ցուլ) և նրա եղջյուրների պաշտամունքը աղերսվում է հայկական լեռնաշխարհի նախաբնիկների կենսապահովման մշակույթի ու երբեմնի տոտեմական հասկացությունների հետ»¹²:

Կովը կապվում է նաև Մեծ մոր արքետիպին, որ ստնտու լինելու հատկանիշով զուգահեռվում է որբի հարազատ մորը: Պատահական չէ նաև, որ սերբական հայտնի «Մարա Մոխրոտը» հեքիաթում աղջկա հարազատ մայրն է կերպափոխվում կովի և հետագայում օգնում որբ մնացած դստերը:

Կուլիկն այդպես մի քանի ամիս սնվում է Կովի «եղից ու մեղրից» և խորթ քրոջից էլ ավելի է գեղեցկանում: Ստնտու կենդանուց բացի՝

¹⁰ Ռ. Պատկանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Եր., 1964, էջ 61:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 62:

¹² Թ. Հայրապետյան, էջ 224:

աղջկան օգնության է հասնում նաև ծեր կինը, որի արտաքինը Թլկատինցին կերպավորում է սարսափելի հատկանիշներով, որ առաջին հայացքից բացասական տպավորություն են թողնում: Ցամաքած ավակի կողքին Կուլիկը հանդիպում է կիսամեռ մի ծեր կնոջ, որի պատկերը մահվան տրամադրություն է ստեղծում. «Մարդ է եղեր, հին մրձոտ պատավ մը, այն չափ չոր ու ոսկրցած, որ կխորհիս թե լուցկիի մը ծայրովը չոր խոփվի մը պես պիտի բռնկի <...> Վերեն վար քայքայված է, ու եթե արևը աչքերուն ալ բռնվի, չպիտի խտղըտի: Առաջին տպավորությամբ մը, ո՛վ որ ալ ըլլա, պիտի մտածե անկասկած, թե այդ ծեր կնկան երեսին միսը, օր մը, երկաթ սանտրով խորունկ մը արորվելէ ետքը, այն վիճակին մեջ հանկարծ քարացած ըլլալու սուկալի դիմագիծը ստեղծեր է, որուն եթե մարդ գիշերը հանդիպի, վախեն ոտքին կաշին ալ ետևը մոռնալով ինքզինք ջրհոր մը պիտի նետե»¹³:

Հարցին, թե ինչ է անում այդտեղ «մամիկը», վերջինս պատասխանում է. «Արևուն կտաքնամ, կպատասխանե, ձագուկս, աշունին մեջ ձմեռին կծող ցուրտը կա, որ ոսկորներուս կթափանցե»¹⁴:

Հետևելով պատավի հորդորներին՝ աղջիկը լողանում է առվակի ջրերում ու գեղեցկանում, հասունանում՝ մանկան էությունից վերջնականապես կերպափոխվելով կանացի ինքնության և այդպիսով ավարտին հասցնելով դեռևս կովի եղջուրներից սնվելուց սկսված ինիցիացիայի ծեսը:

Ինչպես ստնտու կովը, ծեր կինը նույնպես զուգահեռվում է աղջկա իրական մոր կերպարին, դառնում մոր արքեսիայի արտահայտություններից մեկը: Երիտասարդ Կուլիկի և պատավ կնոջ հանդիպումը Թլկատինցին բնորոշում է հենց մայր-աղջիկ հարաբերության միջոցով. «Կուլիկ իր հին մայրը գտած ըլլալու շլացումը կունենա պահ մը, ու անձնատուր ու անձնվեր բոլորովին այս գորովոտ մորը շունչին տակ...»¹⁵:

Ուսումնասիրողները «Մոխրոտիկ» հեքիաթի հենքում վաղուց են նկատել տարվա եղանակների փոփոխման միջի արձագանքը¹⁶: Հեքիաթը ներկայացնում է բնության քունը ձմռանը և դրա արթնացումը գարնանը: Մոխրոտիկի գեղեցկությունը քնած է մոխրի տակ. այն թաքնված է, և օգնող կախարդ հերոսի օժանդակությամբ արթնանում է պարահանդեսում ու տիրում աշխարհին, այն է՝ թագավորությանը: Հեքիաթի քննվող տարբերակում այդ միջի արտահայտությունն առավել քան նկատելի է:

Կուլիկը նկարագրվում է որպես տգեղ ու նիհար, չորացած աղջիկ, որը, սակայն, կովի և պատավի հետ հանդիպումներից հետո սկսում է կերպարանափոխվել:

¹³ Թլկատինցի, էջ 36:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 37:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Մանրամասն տե՛ս **Husson H.**, *La Chaine Traditionelle: Contes et Légendes un point de vue mythique*, Paris, 1874, էջ 14-15, **Brueyere L.**, *Les Contes populaires de la Grande-Bretagne*, Paris, 1875, էջ 47:

«Կովին ու կնոջը այս եզակյան հանդիպումներեն անմիջապես վերջը, աղջկան գլխեն մինչև ոտքերուն մատը հլունի մը չափ տեղ չերևնար, որ առջվան **Ճղճիմ ու տգեղուկ էակը** հիշեցնէ: Կովիկ ալ բոլորովին **ջրածին դիցանույշ** մը կրնայիք հասկնալ, **արևուն դեմ արևուն հետ կմրցի**, մտայլ գիշերներու ծոցը ճրագի մը պէս կվառի: Անոր աչվըներեն ինկած հրայրքով այգիներուն ողկույզները կհասունանան ու երեսներուն գիրգ խնձորիկները այդքան շողարձակ ու թովող գիծերով **աստվածները կխելագարեն** (ընդգծումները մերն են – Ա. Ս.)»¹⁷:

Մեջբերված հատվածը վերոգրյալի արտահայտությունն է. աղջկա գեղեցկությունը, ինչպես և զարունը, դուրս է գալիս քնի ու թմրության վիճակից և սկսում տարածվել աշխարհով մեկ՝ լուսավորելով ու կյանք տալով նաև ուրիշներին, արթնացնելով քնած և սառած բնությունը:

Ձմեռ-գարուն // մահ-կյանք անցումը կապվում է նաև ցամաքած, կյանքն ավանդող պառավի և ծաղկող, երիտասարդ աղջկա հակադրամիասնության հետ, երբ առաջինը կյանք է տալիս երկրորդին:

Ռ. Պատկանյանի «Մարիամ» հեքիաթում բացակայում է օգնող հերոսի կերպարը: Մարիամը, փախչելով տանից, անտառում սատկած ավանակ է գտնում և պատսպարվելով վերջինիս կաշվի մեջ՝ փորձում է թաքնվել դաժան իրականությունից ու իրեն հետապնդող հորից: Ավանակի կաշին այս պարագայում դառնում է կերպարի փրկության օղակը, կերպափոխվելու, իր իրական ես-ը քողարկելու միջոցը: Թաքնելով իր գեղեցկությունը մարդկանց աչքից՝ աղջիկն սկսում է այծերի և ոչխարների հոտերն արածեցնել:

C. Արքայազնի հետ հանդիպում/ D. Ճանաչում կոշիկի միջոցով/ E. Ամուսնություն արքայազնի հետ

Թլկատինցու հեքիաթում հեռավոր երկրից հարուստ իշխան է գյուղ գալիս (C), որը գեղեցիկ կին է փնտրում՝ պայման դնելով, որ կամուսնանա նրա հետ, ում ոտքով կլինի իր ձեռքի կոշիկը (D): Կովիկը հաղթահարում է փորձությունն ու ամուսնանում իշխանի հետ (E):

Պատկանյանի «Մարիամ» հեքիաթում աղջիկը կարոտում է նախկին հարուստ կյանքն ու միայնակ մնալով գետի ափին՝ հանում իր գեղեցկությունը՝ ծածկող էշի կաշին, հագնում հայրական տնից բերած զգեստները՝ տրվելով հիշողություններին: Նրան տեսնում է իշխանն ու սիրահարվում (C), բայց վախեցած աղջիկը փախչում է՝ պատահաբար թողնելով կոշիկը: Հաջորդում է հայտնի դիպաշարը՝ իշխանն ասում է, որ կամուսնանա այն աղջկա հետ, որի ոտքին կլինի մաշիկը, թագավորության բոլոր գեղեցկուհիները ձախողում են փորձությունը, և այն կարողանում է հագնել միայն ավանակի մորթի հագած հովվուհին (D):

Ջեյմսոնը հեքիաթի ATU510B տիպի համար առանձնացնում է նաև 6-րդ կետը՝ **F. Եթե աղջկա տանջանքներն ու փորձությունները հո-**

¹⁷ Թլկատինցի, էջ 38:

րը «քիչ սիրելու» պատճառով էին, հեքիաթի վերջում աղջիկն ապացուցում է իր սերը:

Պատկանյանի հեքիաթում Մարիամը հրաժարվում է ամուսնանալ, քանի դեռ հայրը չի ներել իրեն: Իշխանական դեսպանները, սակայն, լուր են բերում, որ հարազատները խաբել են հորը, գրավել ամբողջ ունեցվածքը և նախկին հարուստ իշխանին բանտարկել: Աղջկա խնդրանքով փեսացուն ազատում է հորը, որն էլ իր հերթին ներում է աղջկան «իրեն քիչ սիրելու համար» (F):

Թլկատինցու «Այգիիս փշենին» հեքիաթն առանձնանում է նաև **յուրօրինակ պատժով**: Նախանձից Մըլլեն ու իր աղջիկը հավվում, չորանում են, իսկ սոված գայլը հոշոտում է նրանց, ոսկորները ժամանակի ընթացքում մոխիր են դառնում. մոր մոխրից փշենիներ են աճում, աղջկա մոխրից՝ արյունոտ տատասկներ: Դիպաշարի այս կետում էլ բացահայտվում է հեքիաթի վերնագրի խորհուրդը՝ «Այգիիս փշենին»: Թլկատինցին իր պատումն սկսում է ոչ թե հերոսուհու, այլ խորթ մոր կերպավորումից, և նրա կործանմամբ էլ ավարտում է այն՝ անգամ գործի վերնագիրը կենտրոնացնելով Մըլլեի շուրջ:

Խոսելով պատժի մասին՝ հարկ ենք համարում հպանցիկ անդրադառնալ նաև «Մոխրոտիկ» հեքիաթի վաղուց մոռացված մի թարգմանությանը: 1921-ին Պոլսում հրատարակվող «Հայ պատանի» (1920-1922) մանկական շաբաթաթերթում լույս է տեսել Շառլ Պերրոյի «Մոխրոտիկ» հեքիաթի արևմտահայերեն թարգմանությունը, որն առայսօր չի վերահրատարակվել՝ մնալով մամուլի էջերում: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ հեքիաթի արևմտահայերեն թարգմանության սակավաթիվ նմուշեր են այսօր հայտնի՝ այս տարբերակը վերակենդանացնելն իրապես կարևոր է: Հեքիաթն անգլերենից թարգմանել է Գրիգոր Գալուստյանը (1879-1963):

Քննվող երկն առանձնանում է նախ և առաջ վերնագրով. եթե հեքիաթի՝ մեզ ծանոթ բոլոր թարգմանություններն ունեն «Մոխրոտ» կամ «Մոխրոտիկ» անունը, ապա Գր. Գալուստյանն իր թարգմանության հերոսուհուն, ըստ այդմ նաև՝ ամբողջ հեքիաթը կոչել է «**Մոխրանուշ**»:

Թարգմանությունը գրեթե բառացի է, առանձնանում է միայն վերջաբանը. նախ չկա բարոյախրատական չափածո հատվածը, որ բնորոշ է Պերրոյի հեքիաթներին, հետո թարգմանիչը դիպաշարին ավելացրել է մի քանի նախադասություն՝ փորձելով խստացնել բացասական հերոսների պատիժը: Եթե Գրիմ եղբայրների տարբերակում մայրը կտրում է խորթ քույրերի ոտքերի մատները, իսկ թռչունները հանում են նրանց աչքերը, ապա Պերրոյի ստեղծագործության մեջ Մոխրոտն ավելի բարեսիրտ է: Քույրերը ներողություն են խնդրում, և հերոսուհին ներում է նրանց: Ֆրանսերեն պատումն ավարտվում է հետևյալ խոսքերով. «Մոխրոտը, որ այնքան բարի էր, որքան որ գեղեցիկ, իր երկու քույրերին բնակեցրեց պալատում և նույն օրն ամուսնացրեց նրանց

պալատի երկու բարձրաստիճան իշխանների հետ»¹⁸:

Հայ թարգմանչին հավանաբար թերի է թվացել այս ավարտը, և նա խտացրել է գույները՝ փորձելով պատժել չար քույրերին.

«Ասկէ ետքը Մոխրանուշ իր քույրերը պալատին մէջ ուրոյն յարկաբաժիններու մէջ բնակեցուց և քիչ մը ստիպումով երկու ազնուական պարօններ յօժարեցան ամուսնանալ այն քույրերուն հետ, որոնք իրենց կարգին անկեղծօրէն խոստացան և ուխտեցին աւելի բարեբարոյ ըլլալ իրենց ամուսնացեալ կեանքին մէջ քան ինչ որ էին իրենց ամուրիութեան ատեն: Ազնուականներն ալ իրենց կարգին խոստացան և ուխտեցին թէ, եթէ այս քույրերը իրենց ըրած խոստումը չի պահեն՝ հինումին զգեստներ պիտի հագուեցնեն անոնց և պիտի մրոտեն անոնց երեսները, մինչև որ ըլլան աւելի սիրելի, աւելի հաճելի»¹⁹:

Մոխրանուշը հայերեն տարբերակում ավելի բարեսիրտ է. նա ոչ միայն ներում է իրեն հալածող քույրերին, այլև «քիչ մը ստիպումով» համոզում երկու ազնվականներին կնության առնել նրանց: Այս ավարտով հայ թարգմանիչը փորձում է պտտել դիպաշարը՝ փոխելով կերպարների դերերն ու տեղերը. եթէ քույրերն իրենց խոսքը չկատարեն, ապա կհայտնվեն Մոխրանուշի դերում՝ հին լաթերով ու մրոտ երեսներով:

Այսպիսով՝ «Մոխրոտիկ» հեքիաթի հայերեն գրական տարբերակներն ընդհանուր մոտիվներով հեքիաթի համաշխարհային տիպաբանության մի մասն են, բայց և կրում են ազգային մտածողության ու արժեհամակարգի կնիքը:

Թվատիսնցու «Այգիին փշենին» հեքիաթի պատումն սկսվում և ավարտվում է խորթ մոր կերպավորումով, գործի առանցքը նրա չար էությունն ու պատիժն են, մայր-դուստր հարաբերության տարբեր կողմերը, էլեկտրայի բարդույթը, իսկ Ռ. Պատկանյանի «Մարիամ» երկում հակահերոսը հայրն է, որը փորձում է սպանել «իրեն քիչ սիրող» աղջկան: Թվատիսնցու գործն աչքի է ընկնում նաև ձմեռ-գարուն անցման ծիսական շերտի բաց արտահայտությամբ: Մոխրոտն այդ հարաբերության համապատկերում երկարատև քնից արթնացող, ծլարձակող բնությունն է, իսկ ծեր ու չորացած կինը՝ նրան կյանք պարգևող մայրը:

АСТГИК СОГОЯН – Армянские обработки сказки «Золушка» в панораме мировых сказок. – Статья посвящена изучению армянских литературных вариантов сказки о Золушке. Рассмотрены сказки, соответствующие двум вариантам классификационной модели сказок Аарне-Томпсона-Уттера - ATU510A и ATU510B: произведения Тлкатинци «Коллочка в моем саду» и «Мариам» Рафаэла Патканяна. Проведены структурные и психоаналитические исследования, выявлены выражения комплекса Электры, лежащие в основе сказки, и проявления ритуала смены времен года.

В статье также изучается уникальный западноармянский перевод сказки - «Мохрануш», который исследуется впервые.

¹⁸ Perrault Ch., *Histoires ou Contes du temps passé*, Paris, 1697, p. 147.

¹⁹ «Հայ պատանի», պատկերազարդ շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1921, թ. 38, էջ 598:

Ключевые слова: Золушка, «Колочка в моем саду», «Мариам», волшебная сказка, комплекс Электры, ритуал смены времен года, «Мокхрануш»

ASTGHİK SOGHOYAN – *Armenian Adaptations of the Fairy Tale “Cinderella” in the Panorama of World Fairy Tales.* – The article is devoted to the study of Armenian literary versions of the fairy tale about Cinderella. Fairy tales corresponding to two variants of the classification model of Aarne-Thompson-Uther tales - ATU510A and ATU510B are considered: the works of Tlkatintsi "A thorn in my garden" and "Mariam" by Raphael Patkanyan. Structural and psychoanalytic studies have been carried out, the expressions of the Elektra complex underlying the fairy tale, and the manifestations of the ritual of the change of seasons have been identified.

The article also explores the unique Western Armenian translation of the fairy tale "Mokhranush", which is considered for the first time.

Key words: *Cinderella, "Thorn in my garden", "Mariam", magical fairy tale, Elektra complex, ritual of the change of seasons, "Mokhranush"*